
М. САННИКОВА

науковий співробітник НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України, кандидат юридичних наук

УДК 340.114

Комплексні галузі права: до постановки питання

У статті розглянуто теоретико-правові засади розвитку системи права України на сучасному етапі функціонування правової системи. У зв'язку з цим, зокрема, вивчено питання, пов'язані з необхідністю виділення нових галузей права. Акцентовано увагу на науковій дискусії з приводу виділення нових галузей у системі права та досліджено допустимість застосування теоретико-правової категорії «комплексна галузь права» для їх визначення.

Ключові слова: система права, структура права, система законодавства, галузь права, комплексна галузь права.

Новий етап формування вітчизняної правової системи, поштовхом до якого стали відомі політичні зміни в нашій державі, спричинив необхідність перегляду й перебудови системи державно-владних інституцій, їх компетенції та нормативно-правового забезпечення діяльності. Складна обстановка і трагічні події у східних регіонах держави викликали об'єктивну потребу прийняття дієвих законодавчих актів, що закономірно спричинило різкий стрибок у нормотворенні. Зазначений процес, зрозуміло, підлягає суттєвому

впливу суб'єктивного, людського фактору, що особливо посилюється вказаними вище чинниками. Така ситуація ставить перед юридичною наукою ряд складних теоретичних питань. Серед них, зокрема, приведення у відповідність до сучасних умов життя суспільства вже чинного законодавства та переосмислення вітчизняної системи права і розробка належно обґрунтованих шляхів її подальшого розвитку.

Варто відмітити суперечливість і дискусійність методології вивчення зазначеної проблематики. У цьому

зв'язку в межах одного дослідження неможливо всебічно охопити всі наведені вище питання з огляду на їх складність і багатоаспектність. Саме тому об'єктом цього дослідження є лише один із таких аспектів – система права, а метою – з'ясування закономірностей її функціонування на сучасному етапі розвитку нашої держави.

Проблемні питання закономірностей побудови і функціонування системи права не є новими для теорії юриспруденції і стали об'єктом ґрунтовних досліджень ще у 30-х рр. минулого століття. Проте, як справедливо зазначає Д. Лук'янець, і досі не знайдено такого підходу до визначення її елементів і зв'язків між ними, який би не містив суттєвих суперечностей і задовольнив би представників різних галузей правової науки [5, с. 3].

Дослідженню окремих аспектів системи права присвячені численні праці як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, значний доробок складають напрацювання ще радянської юридичної думки. У цілому ж варто відзначити особливе місце праць С. С. Алексєєва, М. І. Байтіна, Є. П. Євграфової, Д. А. Керімова, В. В. Лазарева, М. М. Марченка, М. І. Матузова, В. С. Нерсисянца, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, О. В. Петришина, П. М. Рабіновича, Ю. О. Тихомирова, М. В. Цвіка, Ю. С. Шемшученка, Л. С. Явича та інших, які зробили значний внесок у дослідження вказаної вище проблематики.

Ключові етапи дослідження проблеми системи права і її структури представлені трьома вітчизняними дискусіями, безпосередньо присвяченими зазначеній проблематиці [2, с. 3]. Основні положення цих дискусій викладалися

на сторінках журналу «Радянська держава і право». Так, перша дискусія, яка проходила у 1938–1940 рр., започаткувала основні положення теорії системи права. Зокрема, М. А. Аржанов вперше запропонував використовувати предмет правового регулювання як критерій розподілу права на галузі. Вчений обґрунтував, що «різниця між одними нормами та іншими відповідно визначається різницею між одними суспільними відносинами та іншими, і кожна юридична норма спрямована на регулювання тих чи інших цілком визначених, конкретних суспільних відносин та має свій цілком визначений предмет регулювання» [3, с. 29].

Подальші наукові пошуки та юридична практика довели, що предмет правового регулювання не може бути достатнім критерієм розмежування галузей. Такі наукові висновки стали поштовхом для другої дискусії 1956–1958 рр., основною темою якої була необхідність розгляду методу правового регулювання разом із предметом як єдиного критерію поділу права на галузі. Крім того, зазначалося, що неодмінною передумовою виокремлення галузей права є наявність певної єдності у сфері суспільних відносин, а також «об'єктивно обумовлений інтерес держави в самостійному регулюванні цього комплексу відносин» [4, с. 91].

Третя дискусія відбулася у 1982 р., її результатом стала пропозиція нової категорії в системі права – «галузевий юридичний режим регулювання». Цей режим, як доводили прихильники такої наукової думки, містить юридичні особливості кожної галузі, які, окрім предмета та методу, полягають у наявності

галузевих принципів, відповідної галузі законодавства та в існуванні своєрідної мети регулювання. І хоча наведена позиція не дістала загальної підтримки, утім і досі вона розглядається та враховується багатьма науковцями.

Аналізуючи згадані вище наукові роботи, можна зробити висновок, що роздуми вчених щодо питань внутрішніх закономірностей побудови права стосувались, як правило, структури права. При цьому в юридичній літературі поняття «структура права» і «система права» почали розрізнятися лише у 1980-х рр.

Таким чином, основні положення теорії системи права сформульовані ще у першій половині минулого століття і не можуть повною мірою відповідати сучасним потребам. Разом з тим слід віддати належне згаданім науковим дослідженням, якими було сформульовано ґрунтовну теоретичну конструкцію системи права, що є актуальною й сьогодні, хоча і потребує подальшої розробки відповідно до вимог сучасності. Певною мірою така ситуація призвела до деякого послаблення інтересу до вивчення системи права з боку теоретиків юриспруденції, що негативно впливає на відповідні дослідження в галузевих правових науках, оскільки виявляється в малопродуктивних дискусіях щодо галузевої належності тієї або іншої норми права. Тому, як справедливо обґрунтовує Т. Є. Мураховська, саме зараз особливо потрібна ретельна робота на рівні загальної теорії права для того, щоб, ураховуючи минулий досвід досягнення галузевих наук, вивести єдину теоретичну базу системи права України [7, с. 140].

Предметом однієї із таких дискусій є існування так званих комплексних га-

лузей права. Йдеться насамперед про дослідження в галузевих юридичних науках, де досить часто виділення певної групи норм у окрему галузь обґрунтовується саме її особливим, специфічним, комплексним характером. Так звана комплексність зазначених утворень системи права, як наголошують прихильники наведеної наукової точки зору, полягає в тому, що їх норми не об'єднані спільним механізмом і режимом правового регулювання, а також належать до фундаментальних (первинних, профілюючих, основних) галузей права [6; 8; 11; 12]. Йдеться, до прикладу, про медичне, інформаційне, аграрне право та деякі інші. Прихильники виокремлення їх у галузі права наводять на користь своєї точки зору вагомі та обґрунтовані аргументи, виходячи із низки об'єктивних факторів: ускладнення суспільних відносин, необхідність уніфікації вітчизняного законодавства відповідно до міжнародних норм і стандартів, поява і активний розвиток нових груп відносин, що потребують нормативної регламентації, і т. д.

Саме галузь права є найбільш складним утворенням у системі права, і, незважаючи на різноманітність думок щодо критеріїв поділу права на галузі, переважна більшість дослідників визнає домінуючу роль серед таких критеріїв за предметом і методом правового регулювання.

Успіх вивчення системних явищ правової дійсності, одним із яких і виступає система права, залежить від знання його частин, його складових. Уявляється, що першою перешкодою на шляху ґрунтовного дослідження методів правового регулювання є аксіоматичне сприйняття

того, що загальних методів правового регулювання існує всього два – імперативний і диспозитивний. При цьому за основу береться спосіб викладення владного припису в диспозиції правової норми. Однак метод правового регулювання є категорією набагато змістовнішою: норма права – лише інструмент правового регулювання, а способів користування цим інструментом може бути досить багато [5, с. 4].

Варто зазначити, що поділ права на галузі, незважаючи на низку дискусійних положень, має певну цінність, яка полягає в узагальненому відображенні даних про чинний і належний нормативно-правовий матеріал, про його реалізацію, а також про відповідну наукову і навчальну інформацію [2, с. 5]. Разом з тим абсолютизація об'єктивного існування системи права не має належного підґрунтя, оскільки константний, нерукотворний характер досліджуваного явища правової дійсності мав би сам по собі нівелювати будь-які підстави для дискусій із приводу її структури, змісту та виділення нових галузей чи інститутів права.

Так, у другій половині минулого сторіччя в юриспруденції домінувала думка про об'єктивний характер галузевої структури системи права, хоча суб'єктивні підходи до розгляду структурної побудови права також обґрунтовувались. Так, В. К. Райхер свого часу зазначав, що система права являє собою наукову конструкцію, яка належить до кваліфікаційних структур, що систематизують явища природи або суспільства, відображають зв'язок і співвідношення цих явищ, їх види і різновиди. Саме цим вчений обґрунтовував існування різних варіантів системи права [9, с. 69].

Потрібно визнати, що критичні зауваження з приводу галузевої конструкції права є цілком слушними хоча б тому, що на практиці досить важко визначити чіткі межі між різними сферами правової дійсності. Проте, незважаючи на постійне ускладнення суспільних відносин і, як наслідок, збільшення числа галузей права, варто розуміти, що надмірне їх подібнення незворотно призводить до розмежування правової науки і поглиблення дискусійності суперечливих доктринальних положень.

Точка зору, відповідно до якої комплексні галузі в системі права відсутні, вбачається слушною, оскільки норми та інститути багатьох галузей мають спільні площини зіткнення, проте це не свідчить про їх комплексність. Спираючись на логіку такого напрямку мислення, можна дійти хибного висновку, що, як один із можливих варіантів, усі міжгалузеві інститути права є комплексними галузями. Такі комплексні утворення є перехідною ланкою до внутрішньо узгодженої, однорідної та цілком самостійної, сформованої галузі права. Тобто комплексні галузі є наступним поколінням галузей, що виникають у результаті диференціації, спеціалізації та інтеграції правового регулювання суспільних відносин. Про складність питання свідчить те, що деякі автори, у тому числі й С. С. Алексєєв, теж повністю змінювали свою позицію щодо існування комплексних галузей [7, с. 142].

Як справедливо зазначає Д. М. Азмі, якщо в умовах життєвих реалій існування комплексних правових актів заперечити неможливо, то твердження про комплексні галузі у праві належного обґрунтування не має. Крім того, наявність галузі у праві некоректно мотивувати існуванням систематизованого норма-

тивно-правового акта, оскільки за своїм призначенням система права, порівняно із законодавчим актом, має визначальний, первинний характер [1, с. 5].

Ураховуючи вищенаведене, вживання терміна «комплексна галузь права» уявляється можливим лише у розумінні її як певного перехідного стану відповідних інститутів або підгалузей на шляху їх формування як галузі права.

У сучасній юридичній науці досить часто термін «галузь права» вживається із додаванням прикметника «самостійна».

Поділ галузей права на первинні й вторинні, фундаментальні й похідні тощо вбачається досить умовним, а виділення якоїсь однієї галузі як такої, що має перевагу над іншими, не принесе у юридичну науку нічого, окрім сумнівних підстав для малопродуктивної дискусії.

Варто розуміти, що структурні елементи системи права представлені тими показниками, наявність яких є стабільною і лише відносно залежить від конкретно-історичного правового буття. Інакше кажучи, структурними елементами виступають ті складові, котрі забезпечують необхідні, суттєві, константні взаємозв'язки самої системи [2, с. 5].

Л. Р. Сюкіяйнен свого часу справедливо зазначав, що доцільніше розглядати систему права не як набір галузей, а як єдиний механізм, який вирішує відповідні завдання і спрямований на досягнення певних цілей, задоволення конкретних інтересів. Такий підхід, зазначає автор, дає можливість поставити питання про систему саме права, а не лише про систему його норм [10, с. 97–98].

Основне практичне призначення системи права – бути фундаментальною доктринальною юридико-логічною моделлю для практики правозастосування, видання відповідних нормативно-правових актів, їх раціонально організованого обліку та систематизації. Саме тому впровадження нових термінів на кшталт «комплексна галузь права» у теорію системи права без належного теоретичного обґрунтування не тільки не допоможе вирішити питання перебудови системи державно-владних інституцій відповідно до сучасних реалій правової дійсності, а й спричинить поглиблення суперечностей у вирішенні дискусійних питань юридичної науки.

Список використаних джерел

1. Азми Д. М. Познание структуры системы права во второй половине XX века / Д. М. Азми // Современное право : науч.-практ. журн. – 2012. – №2. – С. 3–6.
2. Азми Д. М. Система права и ее структура: некоторые аспекты историко-теоретического и методологического анализа / Д. М. Азми // Современное право : науч.-практ. журн. – 2011. – №12. – С. 3–8.
3. Аржанов М. А. О принципах построения системы советского социалистического права / М. А. Аржанов // Сов. государство и право. – 1939. – №3. – С. 26–35.
4. Дембо Л. И. О принципах построения системы права / Л. И. Дембо // Сов. государство и право. – 1956. – №8. – С. 88–98.
5. Лук'янець Д. Про структуру системи права / Д. Лук'янець // Підприємництво, госп-во і право. – 2002. – №12. – С. 3–6.
6. Мураховська Т. Є. Формування нових галузей в системі права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Т. Є. Мураховська ; наук. кер. В. О. Корнієнко ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2011. – 19 с.

7. Мураховська Т. С. Теоретичні проблеми формування системи права України / Т. С. Мураховська // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – Вип. 24 / відп. ред. О. М. Бандурка. – Х., 2003. – С. 139–144.
8. Петлюк Ю. С. Сучасні наукові підходи щодо визначення поняття водного права / Ю. С. Петлюк // Бюл. М-ва юстиції України. – 2013. – № 8. – С. 68–72.
9. Райхер В. К. О системе права / В. К. Райхер // Правоведение. – 1975. – № 3. – С. 60–70.
10. Сюкияйнен Л. Р. Система советского права и перспективы ее развития / Л. Р. Сюкияйнен // Сов. государство и право. – 1982. – № 6. – С. 94–102.
11. Тіхонова М. А. До проблеми виокремлення спортивного права / М. А. Тіхонова // Вісн. Харк. Нац. ун-ту внутр. справ. – Вип. 1 (52) / відп. ред. О. М. Бандурка. – Х., 2011. – С. 22–29.
12. Чабаненко М. М. Питання системи аграрного права: до постановки проблеми / М. М. Чабаненко // Часопис Київ. ун-ту права. – 2013. – № 1. – С. 237–241.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2014.

Санникова М. Комплексные отрасли права: к постановке проблемы

В статье рассмотрены теоретико-правовые предпосылки развития системы права Украины на современном этапе функционирования правовой системы. В связи с этим изыскания обращены к изучению вопросов, связанных с необходимостью выделения новых отраслей права. Особое внимание уделено дискуссии, касающейся выделения новых отраслей в системе права, а также исследована возможность их определения теоретико-правовой категорией «комплексная отрасль права».

Ключевые слова: система права, структура права, система законодательства, отрасль права, комплексная отрасль права.

Sannikova M. Complex Area of Law: Statement of the Problem

The article investigates the conditions of development of the legal system of Ukraine in modern conditions of life of society. In this regard, studied topical issues, including the need for the provision of new branches of law. Also studied the question of whether this branch of law called complex. Known around the world the tragic events in the east of the country require revision of the authorities and their powers. Need to take a lot of new laws that will govern the new relationship. This situation poses jurisprudence many complex issues that need to be addressed. Relates to the revision of existing laws. Must be made so that these laws were more modern. It is also necessary to identify ways for their further development. New views of scientists on the development of the legislation have led to many discussions. One such debate concerns the existence of so-called complex areas of law. Some scientists believe that certain groups of the rule of law must be regarded as separate branches of the law, because they are unique. This uniqueness lies in the fact that the law does not share a common mechanism of regulation. At the same time, other scientists believe that any complex areas of law does not exist. They explain this by the fact that many of the rule of law and institutions of law intersect. But that's not to say something unusual. This is normal. If you choose this logic, then each element of a complex system of law – it's just a complex industry. These thoughts lead to a dead end and will not be allowed any one scientific problem. We can only say that these complex industries are passing link to these areas of the law. You have to understand the most important thing that the legal system is a theoretical model for the practice of law. Therefore, any new terms can be very dangerous. They can confuse lawyers. First you need to develop a theory, the concept of integrated industries. We need to understand whether they are necessary. Only then can you make some changes in science. Otherwise, the problem will only become more complicated.

Keywords: System of law, structure of law, the system of legislation, area of law, complex area of law.